

ВІДГУК

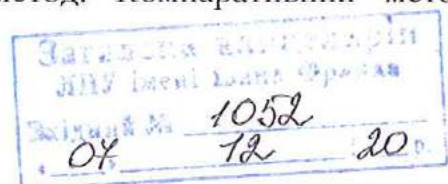
офіційного опонента, доктора філософських наук, професора,
завідувачки кафедри філософії Харківського національного
медичного університету Карпенко Катерини Іванівни
на дисертацію Продан Тетяни Павлівни
«Феномен гідності у соціально-правовому дискурсі»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за
спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Причин, що стимулюють вивчення феномену гідності, завжди було і буде досить багато; і всі вони мають опосередковане або безпосереднє відношення до соціально-правових питань, відповіді на які розгортаються в певний дискурс. Очевидно, що без релігійних, етико-моральних і культурних основ право на людську гідність не мало б ґрунтового фундаменту, який тільки й гарантує його невичерпну дію. Отже, ці основи фактично визначають духовну сутність права на гідність, яке завдяки їм набуває ціннісного значення та виконує особливу роль у системі прав і свобод людини і громадянина. У цьому широкому пласті означень феномену гідності виконане дисертаційне дослідження Тетяни Павлівни Продан. Усі зазначені вище інтенції авторці вдалося не лише сформулювати, але й послідовно і успішно реалізувати в дослідженні. Відтак немає жодного сумніву щодо його актуальності та важливості.

Актуальність роботи зумовлена також немаловажною її практичною значущістю в ситуації сучасних соціально-культурних трансформацій в Україні, яка, чи не вперше за свою історію, має об'єктивні підстави для незворотного шляху до справжньої незалежності і побудови нових форм своєї соціальності й культури, де буде можливим вирішення питання – як разом з формальною свободою можна досягти фактичної, змістовної свободи в її і колективних, і індивідуальних формах. І тут я погоджуюся з авторкою, що «отримані результати розкривають суть феномену гідності як соціального чинника в консолідації суспільства» (с. 19).

Знайомство з текстом дисертаційної роботи дає вагомі підстави вважати її інноваційною розвідкою саме у царині соціально-філософської думки. Дисертантка переконливо наполягає на необхідності та плідності застосування принципів об'єктивності, історизму й системності. Загальнонаукові методи дослідження (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення) та філософські методи осмислення феномену людської гідності, дійсно, виконали свої синергійні функції, підсилюючи смислове навантаження одне одного й забезпечуючи концептуальну цілісність дослідження.

Евристичний метод дав змогу чітко сформулювати предмет, завдання та стратегію дослідження. Феноменологічний метод покладено в основу концептуалізації феномену гідності. Тлумачення феномену гідності в текстах західноєвропейської філософської традиції та розкриття його суті цілком виправдано спирається на герменевтичний метод. Компаративний метод

посприяв аналізу феномену гідності у традиційних інтерпретаціях і в контексті неklasичних філософських підходів.

У дисертації також доречно й переконливо використано метод лексикографічної та лексикологічної інтерпретації вибору лексики, яка формує когнітивно-семантичне ядро концепту гідності. Новизною й оригінальністю відрізняється дослідження феномену гідності в українських лексикографічних джерелах, укладених на основі писемних пам'яток XI–XVIII ст. Воно дало можливість дисертантці з'ясувати, що слово «гідність» уперше фіксується в лексикографічних джерелах на початку XIX ст. Концептуалізація феномену гідності в українській соціально-правовій реальності XI–XVIII ст. (як трансформація ієрархічного та корпоративного понять честі в егалітарний правовий статус) відбувалася на засадах, подібних до засад європейського соціально-правового дискурсу.

Науково-теоретичним результатом дисертаційного дослідження стали положення, які у концентрованому вигляді знайшли адекватне відображення у позиціях наукової новизни. В цілому слід погодитися з визначенням об'єкту та предмету дослідження.

Важливим наскрізним мотивом усього дослідження, що, без жодного сумніву, став підвалиною його інноваційної концептуальної цілісності, є інтерпретація феномену людської гідності як трансцендентальної засади людської особи, що втілюється в егалітарному індивідуальному статусі правоздатного суб'єкта. Слід погодитися з висновком дисертантки, що у дослідженні феномену гідності необхідно розрізняти родові поняття «гідність людства» та індивідуальне «власна гідність». У дисертації доводиться, що історично утвердження родового поняття гідності людства випереджає поняття індивідуальної гідності кожного індивіда.

Робота є злободенною ще й тому, що виводить проблему гідності за межі очевидності й стереотипізації. Дисертантка виокремлює і аналізує цілу низку інтерпретаційних конфліктів щодо визначення соціально-правової семантики гідності. Наукова джерельна база, що залучена до вивчення цього питання, вражає. Опрацювуючи її, Тетяна Павлівна виявила дуже важливу дослідницьку якість – вміння знаходити саме те, що допомагає розкрити тему дисертаційної роботи й досягти поставлену мету. Підтвердженням тому, наприклад, є опрацювання сучасних досліджень із соціально-правової проблематики феномену гідності, які виконані в контексті взаємозумовленої потреби визнання та ідентичності особи (с. 30-38).

У концепції Ч. Тейлора дослідницьку увагу правомірно привернув зв'язок між визнанням та ідентичністю як умовою автентичного буття особи. Як наслідок, невизнання, на думку дисертантки, постає формою пригнічення людини та зумовлює почуття приниження.

Висновки щодо людської гідності як здатності відстоювати свої права, на якій ґрунтується самоповага, отримані авторкою в контексті інтерпретації ідей П. Рікера та А. Хоннета. Дійсно, для розуміння концептуальної цілісності розуміння феномену гідності у дисертації важливо було підкреслити, що

структура правового визнання є подвійною та втілює взаємний зв'язок розширення прав людини і збагачення здатностей, які суб'єкти визнають за собою, як «суб'єкти спроможні». Сьогодні, коли ідентичності «можна постійно знімати й одягати на кшталт костюму» (З. Бауман), відчуття гідності може сприяти «свідомому утриманню від вибору, що нав'язується».

Важливі складові концептуалізації феномену гідності, дисертантка виокремлює, досліджуючи інтерпретацію Ф. Фукуями Сократового поняття «тимос» як «осередку суджень про гідність». Її увагу цілком виправдано привертає розрізнення двох типів визнання: як потреби мати повагу на рівні з іншими людьми та як бажання здобути визнання своєї вищості.

Елементами новизни відрізняється визначення причин того, чому посилення політики ідентичності загрожує ліберальній демократії. Не заперечуючи потреби визнання ідентичності, навпаки: погоджуючись з висновком Ф. Фукуями, що політика ідентичності постає як неминуха реакція на несправедливість (с. 33), авторка викриває хибні політики скривдженості, яка є наслідком посилення політики ідентичності в боротьбі за визнання гідності певної групи. Тому вона робить висновок, що є абсолютно доречним у контексті дисертаційного дослідження: варто більше уваги надавати універсальному розумінню людської гідності.

Концепція Д. Муазі додала до концепту гідності розуміння того, чому ідентичність людини в глобалізованому світі визначається не так політичними переконаннями, як почуттям упевненості (на основі власних досягнень), яке оцінюється таким критерієм, як повага або неповага з боку інших (с. 34-35).

Актуальними, переконливими й інноваційними є думки дослідниці щодо «сучасного українського філософського дискурсу, який формується довкола осмислення подій Майдану 2013 року, який спричинився до теперішніх суспільно-політичних трансформацій та названий Революцією гідності» (с.35-38). Сміливим і таким, що допомагає розкрити тему дисертаційної роботи, є застосування до аналізу передумов і наслідків Революції гідності доволі провокативного підґрунтя. Спираючись на концепцію Д. Муазі, серед визначальних чинників сучасної української політико-правової дійсності дисертантка називає також емоції: страх, приниження, надію.

На думку авторки, яка заслуговує на підтримку, загальна суспільно значуща роль Революції гідності полягає в тому, що вона спровокувала становлення громадянського суспільства «з середини» (подолання страху та протидія приниженню), а також засвідчила спроможність громадянської самоорганізації та взаємодопомоги (надія), що втілилось у волонтерських рухах. Не можна не погодитися з висновком дисертантки, що подальший розвиток наслідків Революції гідності потребує реформування політичних та державних інституцій на основі громадянської активності.

Отже, до основних здобутків *першого розділу* дисертаційної роботи належить чітке обґрунтування методологічних підстав концептуалізації феномену гідності. Дослідниця слушно звертає увагу на розрізнення сутнісно подібних, однак не тотожних понять «гідність людства» та «власна гідність» (с.

27-31 та ін.) з метою обґрунтування універсальних підстав людської гідності та політичних інструментів створення рівних соціально-правових умов для актуалізації індивідуальної гідності людини.

Важливою авторською експлікацією, з якою слід погодитися, є зауваження, що «концептуалізація феномену гідності ґрунтується на застереженні щодо пошуку універсальних підстав людської гідності, оскільки відчутною є небезпека конституювання штучного ідеалу людини в разі нехтування індивідуальним та безпосереднім досвідом людського буття» (с. 87).

У *другому розділі* увагу цілком доцільно зосереджено на досліджуванні еволюції феномену гідності від елітарного до егалітарного правового статусу за текстами західноєвропейської філософії. Виокремлено чотири соціокультурні контексти: греко-римська Античність, християнське Середньовіччя, доба Відродження та Модерн, які втілюють світоглядну структуру в суспільній організації. Відповідно до чотирьох соціокультурних контекстів з'ясовано сутнісні характеристики феномену гідності.

Цікавим і одночасно таким, що заохочує до дискусії, можна визнати авторський висновок, що «в Античності честь, гідність та чесноти (на відміну від християнства) трактували як особисті заслуги, хоча в суспільному вимірі ці поняття залежали від високого соціального статусу. Відповідно до християнського розуміння, будь-яка перевага хоч і передбачає особистий внесок людини, її головне джерело знаходиться в Богові. Гідність людської особи зумовлена розумною природою, а отримує своє становлення завдяки чеснотам на шляху до кінцевої мети – уподібнитися Богові у найвищій гідності» (с. 120).

Досить аргументованим і таким, що працює на досягнення основної мети дослідження, є висвітлення питання про формування егалітарного концепту людської гідності в добу Модерну. Не можна не погодитися з висновком про те, що універсальна ідея людської гідності концептуалізується в модерних теоріях суспільного договору в егалітарний соціально-правовий статус громадянина на основі рівних прав і свобод, який заступає статус підданства з успадкованими або дарованими правами на привілей (с. 157).

У *третьому розділі* достатньо переконливо з'ясовано логіку та зміст найбільш вагомих досліджень феномену людської гідності, їх розгортання у соціально-правовий дискурс. У структурі феномену гідності авторка цілком виправдано виокремлює три взаємопов'язаних засадничих аспекти: онтологічний, екзистенційний та інтерсуб'єктивний. Завдяки цьому їй вдалося зробити цілком слушний висновок, що людська гідність становить підставу людської суб'єктності, яка уможливило автентичне буття особи (екзистенційний аспект), визнання гідності за кожною особою (онтологічний аспект), потребу в інституційному опосередкуванні (інтерсуб'єктивний аспект) для об'єктивної актуалізації власної гідності.

Значний потенціал новизни міститься у висвітленні феномену гідності як діяльно-змістовної структури свідомості (П. Рікер) в кореляції між цінністю та

інтенційною дією суб'єкта свідомості. Такий підхід надав можливість авторці виявити структурний зв'язок феномену гідності із суб'єктністю у двох фундаментальних станах: (1) самопосідання особи – усвідомлення власного «Я» у запитання «Хто Я?» (П. Рікер), пережиття власних вчинків (К. Войтила), як спосіб свідомого зв'язку з самим собою (Дж. Кросбі); (2) самовизначення на рівні ставлення людини до самої себе та самостійного буття на підставі свідомого вибору (суб'єктна свобода) (с. 158-166). Зверну увагу на те, що ці положення мають евристичну силу і є важливими для подальшого дослідження феномену гідності.

Слід відзначити особливу уважність і творчу зацікавленість авторки у вивченні особливостей соціально-правового виміру егалітарного концепту людської гідності в українському контексті. Завдяки цьому вона дійшла слушного висновку, що для української дійсності глобалізаційні виклики створюють ситуацію, яка провокує оновлення смислів в розумінні концепту гідності, які передусім пов'язані з правом на самовизначення як на особистому рівні, так і на державному (відстоювання територіальної цілісності, право голосу та право на життя).

Робота не має суттєвих недоліків ні щодо змісту, ні щодо оформлення. Водночас, до авторки дослідження, присвяченого актуальній та дискусійній темі, можна висловити кілька зауважень/питань, які, скоріше всього, можна розглядати як привід до дискусії та визначення перспектив подальших наукових розвідок у площині досліджуваної проблематики.

1. У дисертаційному дослідженні послідовно стверджується й доводиться, що соціально-правовий вимір людської гідності інституалізується у конкретних правах в статусі громадянина. Зазначається, що людська гідність як егалітарний концепт посідає домінуючу роль в політичних та соціальних рухах за права людини. Разом з тим, у дисертації основна увага сконцентрована на політичних рухах та їх наслідках. Хотілось би більш артикульовано почути позицію та аргументи авторки щодо того, яким чином соціальні рухи, а особливо нові соціальні рухи, впливають на трансформації феномену людської гідності у напрямку формування егалітарного статусу правоздатного суб'єкта.
2. Беззаперечно, «відповідно до християнського розуміння, гідність людської особи зумовлена розумною природою, а отримує своє становлення завдяки чеснотам на шляху до кінцевої мети – уподібнитися Богові у найвищій гідності» (с. 120). Але не всі релігії визнають цю доктрину. Тому, зважаючи на предмет дослідження, яким визначається соціально-правовий вимір феномену людської гідності, слід було також звернути увагу на тлумачення релігійного виміру гідності як міжкультурного діалогу, що випливає з необхідності жити разом як рівні у гідності представникам різних релігій. Цей аспект проблеми гідності не

знайшов достатньо чіткого висвітлення в дисертації. І навіть уточнення об'єкту дослідження як феномену гідності у західноєвропейському та українському соціокультурному контексті, не знімає проблему.

3. У дисертації зустрічається певна неоднозначність визначень та розрізень феномену та концепту гідності (22, 23, 38 та ін.). Так, на с. 22 читаємо: «Феномен людської гідності – як егалітарний концепт – походить від західної філософської традиції пізнання людини, особливостей її ставлення до світу та можливостей формування правової держави і громадянського суспільства». Тоді як, навпаки, не феномен, а егалітарний концепт гідності походить від західної філософської традиції пізнання людини, особливостей її ставлення до світу та можливостей формування правової держави і громадянського суспільства. Саме у такому контексті сформульовано й розкрито мету та завдання дослідження.
4. Розподіл змістовного навантаження між розділами дослідження міг бути більш пропорційним. За об'ємом пропорції є оптимальними. Але у третьому розділі, на мій погляд, зустрічаються певні змістовні повторення. Так, дійсно, дуже важливі для концептуалізації феномену гідності засадничі положення філософії Канта, що знайшли розлоге висвітлення у другому розділі, подані також у новому контексті в третьому розділі. Уникнувши повторення, можна було більше уваги приділити сучасним сюжетам впливу концепту гідності та перспективам його розгортання.

Викладені зауваження та побажання не знижують науково-теоретичної та практичної цінності роботи і не ставлять під сумнів її результати.

Дисертаційна робота Продан Т.П. в цілому відзначається логічною, концептуальною та композиційною цілісністю та єдністю. Заслугує також позитивної оцінки вдало вибрана автором логічна структура дослідження та влучне формулювання назв розділів та підрозділів роботи. Використано широке коло джерел (265 найменувань, з них – 36 іноземними мовами).

У цілому дисертація Тетяни Павлівни Продан є завершеною науковою працею, результати якої є цілком оригінальними й самостійними та доповнюють наукові здобутки сучасної української соціальної філософії. Вони характеризуються значною науковою новизною та вирішують конкретне наукове завдання – розкривають суть феномену людської гідності в соціально-правовому дискурсі. Дисертантка в цілому успішно виконала поставлені завдання дослідження та відобразила основні наукові положення у 19 наукових працях, з них 6 наукових статей у фахових українських виданнях, зокрема 1 в українському фаховому виданні, внесеному до міжнародної наукометричної бази, та 13 тез матеріалів конференцій.

Стосовно оцінки автореферату дисертації слід сказати, що його зміст не тільки відповідає тексту дисертації, що є обов'язковою вимогою, але має також самостійну наукову цінність. Знайомство з ним підштовхує до самостійних студій з приводу поставлених в ньому проблем.

Узагальнюючи, є всі підстави стверджувати, що сформульована мета дослідження в цілому досягнута. Представлена кандидатська дисертація є глибокою за змістом і багаторівневою в структурному відношенні. Т.П. Продан, доводячи основні положення роботи, інтегруючи матеріал різних сфер історичного, історико-філософського, соціально-філософського та соціогуманітарного знання, теоретичний доробок зарубіжних та вітчизняних науковців, продемонструвала глибоке знання проблеми, високу культуру мислення, здатність здійснювати кваліфікований соціально-філософський аналіз обраної теми, що відповідає рівню знань, вмінь та компетенцій пошукованого наукового ступеню.

Усе зазначене вище дає підстави вважати, що дисертація Тетяни Павлівни Продан «Феномен гідності у соціально-правовому дискурсі» відповідає чинним вимогам державного стандарту до кандидатських дисертацій, зокрема, п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент,
завідувачка кафедри філософії
Харківського національного
медичного університету, доктор
філософських наук, професор

Карп

К.І. Карпенко